

ГРУПИ ИНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Єрмак Володимир Вікторович

Аспірант кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Yermak@inet.ua

ГРУПИТЕ ИНТЕРЕСИ В ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕСИ В СЪВРЕМЕННОТО УКРАИНСКО ОБЩЕСТВО

Єрмак Владимир Викторович

аспирант в катедрата по политология на
Киевския национален университет „Тарас Шевченко“
Yermak@inet.ua

Анотация

Изложени са основните теоретико-методологически подходи към изучаването на проблема за групите интереси, разработани в чуждестранната и отечествената политология. Показано е, че групите интереси възникват в резултат на усложненията и диференциацията на социалната система в качеството на механизъм, позволяващ да се оптимизира тази система, да се увеличи степента на нейната устойчивост към дестабилизиращите въздействия, да бъдат внедрени в социалното пространство легитимни канали за намаляване на социалното напрежение. Разгледана е дейността на основните групи политически интереси в Украйна, проанализирана е степента на тяхното политическо влияние. Показано е, че в Украйна практически се е оформил целият основен набор от организирани интереси, които успешно функционират на Запад – съюзи на предприемачите, на профсъюзите, разнообразни неправителствени организации и т.н. Върви активен процес за изработване на механизма на тяхното влияние върху държавата. Това е едно от най-ценните явления на съвременната украинска действителност доколкото то отразява процеса на самоорганизация на различните социални групи с техните специфични интереси. Обаче групите интереси в по-голямата си част да прекалено слаби за да оказват сериозно влияние върху формирането и реализацията на държавната политика. В по-нататъшното развитие на групите интереси, разширяването на тяхната представителност, оптимизацията на взаимодействието с държавните институции се вижда най-важната съставка на демократичното развитие на Украйна.

Ключови думи: групи интереси, гражданско общество, държава, система на функционалното представителство на интересите, лобизъм, политическа демокрация.

ГРУППЫ ИНТЕРЕСОВ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Ермак Владимир Викторович

аспирант кафедры политологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Yermak@inet.ua

Аннотация

Изложены основные теоретико-методологические подходы к изучению проблемы групп интересов, разработанные в зарубежной и отечественной политологии. Показано, что группы интересов возникают в результате усложнения и дифференциации социальной системы в качестве механизма, позволяющего оптимизировать эту систему, увеличить степень ее устойчивости к дестабилизирующим воздействиям, внедрить в социальное пространство легитимные каналы снятия социальной напряженности. Рассмотрена деятельность основных групп политических интересов в Украине, проанализирована степень их политического влияния. Выявлено, что в Украине практически сложился весь основной набор организованных интересов, которые успешно функционируют на Западе – союзы предпринимателей, профсоюзы, разнообразные неправительственные организации и т.д. Идет активный процесс выработки механизма их влияния на государство. Это одно из наиболее ценных явлений современной украинской действительности, поскольку оно отражает процесс самоорганизации различных социальных групп с их специфическими интересами. Однако группы интересов в большинстве своем слишком слабы, чтобы оказать серьезное влияние на формирование и реализацию государственной политики. В дальнейшем развитии групп интересов, расширении их представительности, оптимизации взаимодействия с государственными институтами видится важнейшая составляющая демократического развития Украины.

Ключевые слова: группы интересов, гражданское общество, государство, система функционального представительства интересов, лоббизм, политическая, демократия.

GROUP OF INTERESTS IN THE POLITICAL PROCESS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY

Vladimir Ermak

graduate student of the department of political science

Kyiv National University named after Taras Shevchenko

Yermak@inet.ua

Annotation

The basic theoretical and methodological approaches to the problem of groups of interest, developed in foreign and domestic politics, are analyzed. It is shown that groups of interest are the result of differentiation and complexity of the social system as a mechanism to optimize the processes in the system, to increase the degree of its resistance to the destabilizing influences, to embed to the social space legitimate channels of social

tensions' relieve. The activities of the major groups of interest in Ukraine are examined; mechanisms of their political influence are studied. It is revealed that in Ukraine is was formed almost the entire core of organized interests that successfully operate in the West – business associations, trade unions and various non-governmental organizations, etc. An active process of developing a mechanism of their effect on the state takes place. This is one of the most valuable phenomena of modern Ukrainian reality, as it reflects a process of self-organization of various social groups with their specific interests. However, most groups of interest are too weak to have strong impact on the formation and implementation of public policy. Further development of groups of interest, enhancing of their representativeness, and optimizing of their interaction with state institutions are important components of democratic development in Ukraine.

Keywords: groups of interest, civil society, state, system of functional representation of interests, lobbying, political, democracy.

В Україні практично склався весь основний набір організованих інтересів, які успішно функціонують на Заході, – спілки підприємців, профспілки, різноманітні неурядові організації і т.д. Відбувається активний процес вироблення механізму їх впливу на державу. Це явище є одним з найцінніших у сучасній українській реальності, оскільки воно відображає процес самоорганізації різних соціальних груп із їх специфічними інтересами. Проте групи інтересів є, як правило, дуже слабкими, щоб мати серйозний вплив на формування і реалізацію державної політики, переважає неінституціалізований характер їхньої взаємодії з державою, відсутні чітко фіксовані у законодавстві норми лобістської діяльності. Тому використання комплексного аналізу механізмів взаємодії груп інтересів із державою, дослідження їх еволюції забезпечує можливість визначити шляхи розвитку і вдосконалення системи представництва інтересів в Україні. Крім того, саме у подальшому розвитку груп інтересів, розширенні їхнього представництва, оптимізації взаємодії з державними інститутами вбачається найважливіша складова демократичного розвитку України. Звідси постає актуальність даного дослідження.

Серед теоретиків груп інтересів особливу цінність становлять дослідження А. Бентлі, М. Вільсона, Дж. Мейса, А. Джордана, Г. Джордана, Дж. Мейса, М. Олсона, Р. Солсбері, Д. Трумена, Ф. Хайека та ін.

Плідними в галузі напрацювання теорії групових інтересів є дослідження, здійснені українськими вченими Д. Видрином, О. Гаранем, В. Куценком, М. Михальченком, А. Пойченком, В. Сіренком, С. Рябовим, С. Телешуном, В. Трипольським, В. Цвихом та ін. Однак надзвичайно мало ґрунтовних наукових доробок, що стосуються дослідження особливостей функціонування груп інтересів у політичному процесі сучасної України. Це й визначило мету даного дослідження.

За загальним визначенням „Група інтересів – сукупність людей, пов’язаних спільними відносинами, інтересами і бажаннями їх реалізувати за допомогою політичної влади” [1, 158]. До недавнього часу проблематика груп інтересів органічно вписувалася в концепцію «плюралістичної демократії» (пізніше корпоративізму й неокорпоративізму), відповідно до якої безліч груп так або інакше впливають на органи державної влади й разом з партіями є повноправними учасниками процесу вироблення й прийняття політичних рішень. Для сучасної України проблема інтересу, його врахування в політиці більш ніж актуальна. Тому важливим є захист інтересів як країни в цілому, так і українського підприємства, і українського громадянина.

У наявності маємо широкий спектр підходів до розуміння природи груп інтересів. Так, А. Бентлі взаємодію груп і інститутів держави вважав найважливішим і визначальним фактором державної політики [2]. М. Вебер вважав, що групи інтересів (союзи) мають певну автономію від держави, не шукають шляхи прямої участі у владі й «будуть діяти відповідно до встановленої угоди» [3, 516]. А. Поттер використовує поняття «організовані групи» як групи, створювані головним чином з політичними цілями [4, 15]. Р. Даль припустив, що в міру ускладнення суспільних процесів неминучим є збільшення числа досить різноманітних асоціацій, груп. З цим процесом він пов'язував проблему стабільності сучасного суспільства [5, 34-57].

М. Олсон використовує поняття «селективні інтереси» і відзначає «нерівномірність» політичного впливу груп, виділяє «привілейовані групи», до яких він відносить, насамперед, вузькі угруповання, створювані великим бізнесом [6]. Т. Парсонс вважав, що «група може діяти тільки через своїх членів, зокрема, тих, хто виконує відповідальні ролі» [7, 158], тобто дані асоціації зайняті, в тому числі, й діяльністю, пов'язаною з прийняттям урядових рішень. Р. Даль відзначає, що групи, які користуються для досягнення своїх цілей допомогою урядових організацій, є політичними групами інтересів [8].

Поняття «групи тиску» введено в обіг М. Дюверже. Він установив більш чітку градацію всередині цих груп, виділивши («exclusive» pressure groups) і ті, для яких така взаємодія є лише частиною їхньої активності («partial» pressure groups [9]). На думку Г. Джордана, безпрецедентний кількісний ріст груп, які захищають суспільні інтереси, свідчить про те, що для досить істотної частини активістів спонукальним мотивом участі стає не просто економічно раціональний вибір, а взаємна схильність плюс стимульований групою широкий спектр нових можливостей, що відкриваються цією участю, для самореалізації [10].

Ж. Блондель підрозділяє групи інтересів на комунальні (етнічні, за місцем проживання й т.д.), інституціональні (військові, бюрократія, церква), протекціоністські (профспілки, підприємницькі організації), ініціативні (екологічні, споживачів, такі, що виступають проти чогось і т.п.) [11]. Багато дослідників підрозділяють групи інтересів на «соціальні», тобто створювані на основі приналежності членів до тієї або іншої соціальної або професійної категорії, і «цільові», тобто такі, що об'єднують людей відповідно до конкретного завдання, яке вони вирішують або намагаються вирішувати.

Сучасний етап еволюції груп інтересів в Україні тісно пов'язаний не стільки з радянським, а скоріше з власне українським квазіавторитарним минулим. Саме це стало передумовою формування системи олігархічного правління як середовища функціонування груп відстоювання інтересів у політиці. Наростаюча концентрація влади навколо Президента створила практику непрозорих лобістських технологій на макрорівні. Простір для лавірування груп на мікрорівні в умовах правління олігархії невеликий, і, як правило, координується згори». Посткомуністичне суспільство в сучасній Україні успадкувало від СРСР гетерогенну економічну структуру, яка представляє собою інтереси різних груп: елітно-номенклатурної, військово-промислової, «громадянської», аграрної, кримінально-мафіозної економіки й економіки «чорного ринку».

Окремою «особливістю, що впливає із транзитивної специфіки українського соціуму та політикуму і яка розкриває специфіку діяльності груп інтересів є диспропорція між формами існування груп інтересів. Ситуація консолідованої демократії, як відомо, передбачає домінування прозорих та легальних практик відстоювання інтересів та рівноправність груп інтересів, незалежно від напрямку їх інтересів, масштабів

діяльності, кількісного та якісного складу. Наявний стан українських груп інтересів вказує на виключно велику питому вагу великомасштабних фінансово-промислових груп, чия роль та значення як неінституційних політичних акторів невпинно зростає. Натомість роль публічних громадських асоціацій (які у західній політології іменуються «advocacy groups») або зменшується або залишається на тому ж самому гранично низькому рівні» [12, 192].

Виникнення фінансово-промислових груп (надалі ФПГ) зумовлювалося об'єктивними та суб'єктивними чинниками перехідного періоду. «З одного боку, їх існування — це неодмінна прикмета епохи так званого «початкового нагромадження капіталу» майже для всіх постсоціалістичних країн. З іншого боку, країни Центрально-Східної Європи зуміли трансформувати це явище згідно з основними принципами демократичного, відкритого суспільства, вчасно відокремити бізнес від політики. Чого не сталося в Україні та Росії» [13, 71].

Це підтверджує висновок щодо особливого статусу ФПГ в українській політичній системі взагалі та системі представництва інтересів зокрема. Приватизація державної власності в Україні в 90-і роки призвела до виникнення великих корпорацій і, відповідно, потужних олігархічних груп, діяльність яких визначалася груповими егоїстичними інтересами. Для ФПГ характерне поєднання політичних, економічних і адміністративних складових. При цьому контроль над певними сегментами промисловості встановлювався через систему політико-адміністративного патронажу. Таким чином, особливий вплив на розвиток системи представництва групових інтересів у політиці сучасної України справляють фінансово-промислові групи. Їх діяльність вирішальним чином визначає основні параметри соціально-економічного розвитку, оскільки члени груп контролюють велику частку матеріального виробництва, сфери послуг та фінансових ресурсів. Навіть у випадку поступової переорієнтації основних ФПГ на публічні засоби відстоювання інтересів (цивілізоване лобювання, медіа-просування та ін.) їх вплив у сфері позаінституційної політики залишиться у найближчій перспективі домінуючим.

Диспропорційна парадигма функціонування груп інтересів в сучасній Україні виявляється фатальною не тільки для системи репрезентації інтересів, але й для подальшої ідентифікації політичної системи України як демократичної, оскільки економічні групи чинять шалений тиск на владно-інституційну підсистему політики. Вони мають виробничі, торговельні, комунікаційні або фінансові потужності (або комбінацію усіх чотирьох) у реальному (тіньовому або легальному) секторі економіки. Тому доцільно, на наш погляд, економічно орієнтовані групи інтересів називати «політико-економічними групами», оскільки дане визначення в більшій мірі характеризує економічні групи інтересів як політичне явище, цілком обґрунтовано робить їх частиною інституційної структури політики. Хоча деякі дослідники, зокрема дотримуються терміну «економічні групи інтересів у політиці», оскільки це акцентує на позаполітичній природі груп інтересів, більш чітко окреслює спрямованість інтересів. Це є досить досить спірним.

Тут важливо нагадати так звану «кримінальну революцію», в ході якої відбулось входження України в сферу і простір поширення кримінальних відносин і технологій сучасного світу. Цей процес відбувався одночасно на декількох паралельних рівнях: на вищому рівні — шляхом активного розподілу (приватизації) державної власності через механізми неконтрольованої суспільством боротьби за владу; на середньому — шляхом обслуговування перерозподілу власності владних нуворишів через реалізацію «замовних» політичних кампаній, іміджів, убивств, адаптацію інформаційної сфери і масової культури до потреб маніпулювання суспільством; на нижчому рівні

криміналізації верхів, який сприяв стихійному входженню широких верств в атмосферу ненормативності. Неминучим ідеологічним результатом таких процесів стає не тільки ігнорування, але й імпліцитне прийняття криміналізації всіх сфер людського буття як рішучого відходу від «відсталі архаїки» та прояву «пасіонарності», «ініціативи», «активності», зокрема нав'язування ідеї доброчинності «тіньового капіталу» як форми «первісного нагромадження».

На думку В. Биковця, економічно детерміновані групи інтересів в сучасній Україні мають низку істотних особливостей, що вирізняють їх з усього наявного масиву груп інтересів:

по-перше, це приватні корпоративні групи, що походять з державної галузевої структури економіки. На відміну від західних груп економічних інтересів (наприклад, американських та німецьких), що є зовнішніми стосовно держави гравцями політики, українські групові агенти досі намагаються відстоювати корпоративні інтереси як загальносуспільні і претендують на пряме залучення ресурсів держави. У поведінці даних груп спостерігається тенденція до прямого втручання у процес прийняття державних політичних рішень з метою забезпечення надприбутків безвідносно до економічної кон'юнктури та інтересів суміжних неекономічних секторів. Держава з її можливостями розуміється як додатковий механізм корпоративного зростання поряд з іншими традиційними чинниками (кон'юнктурою світових ринків, цінами на сировину та ін.) Результатом діяльності групових агентів економічних інтересів у політиці є створення постійного консолідованого тиску на суто політичний сегмент суспільства, що має наслідком втрату функціонального навантаження політики як сфери регулювання розвитку всього суспільства;

по-друге, поведінка економічних груп інтересів у політиці заснована на аналізі вигід та втрат і спрямована на «економізацію» політичної сфери. Шлях цивілізованого лобізму, що є довгостроковою і реальною альтернативою хаотичній системі відстоювання інтересів не є тактично економічно вигідним за умов, коли конкуренти мають можливість використання неформальних тіньових схем. Дана ситуація унеможлиплює цілеспрямоване реформування системи представництва групових інтересів, оскільки диспропорція в бік економічних акторів зберігатиметься і надалі;

по-третє, представлений у політиці інтерес ФПГ виступає чинником, що обмежує простір діяльності уряду (правлячої владної команди) у цілеспрямованому реформуванні економічної сфери суспільства. Заходи владних центрів прийняття рішень можуть бути ефективно заблокованими у випадку, якщо вони не будуть збігатися з інтересами груп. Поступ у економічному і політичному реформуванні можливий лише за умов альянсу ряду груп інтересів та узгодженні ними напрямків, засобів та наслідків діяльності [12, 199-200].

Другим за ступенем впливу на політичні процеси в сучасній Україні після економічних груп інтересів є сектор відомчих (бюрократичних) групових інтересів. До даного підрозділу системи відстоювання групових інтересів у політиці відносяться ті випадки лобістської діяльності, що здійснюються представниками органів державного управління різної підпорядкованості та спрямування. Основою відокремлення їх від інших груп є обумовленість їх діяльності логікою внутрішніх потреб організаційних структур або персональними потребами їх членів. Лобістська діяльність бюрократичних груп інтересів особливо наочно проявляється на прикладах парламентського просування законопроектів, оскільки це найбільш публічна, доступна для спостереження сфера.

Важливим аспектом представницької діяльності бюрократичних груп інтересів в Україні слід вважати особливості регіональної владної еліти (що складається з поса-

довців органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування). Регіональні державно-управлінські еліти виступають особливими суб'єктами відстоювання групових інтересів в сфері політики, перебувають у пошуках оптимальних форм самоорганізації і захисту власних інтересів, обираючи шлях власної політичної реалізації: шляхом створення власних політичних партій чи організацій, комбінуючи складні схеми із загальнодержавними політико-економічними угрупуваннями чи просто зберігаючи нейтралітет. Сучасні регіональні політичні еліти фактично є нечисленними групами політиків, які володіють монополізованим правом на прийняття стратегічно важливих рішень для більшості регіонів. Перебування регіональних державно-політичних лідерів в пошуках оптимальних форм самоорганізації і захисту власних інтересів, призвело до набуття ними досвіду і самостійності, сприйняття своєї ролі не як чиновників, а як діячів регіонального масштабу.

Слід зазначити, що численні адміністративно-бюрократичні групи, переслідуючи різні цілі, створюють такий тиск щодо прийняття політичних рішень, що втрачається логіка державної політики з певних питань, саме тому невиправдано було б ідеалізувати інститут лобізму як найоптимальніший інститут у вирішенні нагальних проблем. Але водночас неможливо не визнавати його ролі щодо процесу оформлення, вираження, представництва інтересів у структурах влади, оскільки його легалізована форма дозволяє забезпечити репрезентацію прав, інтересів в органах влади, в певній мірі подолати безадресність та анонімність прийнятих рішень, зробити апарат державної влади більш відкритим для контролю з боку суспільства.

Одним з найбільш численних суб'єктів громадянської активності сучасної системи представництва інтересів в політиці України виступають профспілкові групи, які покликані артикулювати й агрегувати інтереси громадян. За даними Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова [14] чисельність членів профспілок в Україні складає понад 17 млн. осіб. Проте, реальними акторами відстоювання інтересів профспілок в політиці виступає обмежене коло осіб, що обіймають посади у керівництві даних організацій.

Окремим компонентом української системи представництва групових інтересів в політиці є громадські організації. Наявні групи відстоювання різноспрямованих інтересів у політиці сучасної України утворюють цілісну систему, що характеризується самовідтворюваністю за рахунок внутрішніх ресурсів та відокремленістю від інших компонентів політичної сфери. Групи інтересів виникають на основі агрегування базових галузевих інтересів, що не можуть реалізуватися поза межами політичної сфери. Вони становлять цілком специфічний компонент політичної активності, окремий різновид суб'єктів політичної системи.

Діяльність груп інтересів сучасної України має непередбачуваний характер, перебуває у фазі постійної трансформації форм, засобів та масштабів. Невизначений напрямок транзиту політичної системи, що за тривалий період так і не набула виразних рис усталеної демократії (і перебуває на стадії напівдемократії не дає змоги групам публічного (громадського) інтересу набути рівноправного статусу із тіньовими економічними групами. Специфічними рисами системи представництва групових інтересів на політичному рівні є слабкий зв'язок груп інтересів із громадянським суспільством і генетичний зв'язок із структурами державної влади.

Література:

1. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.

1. 2. Подходы к интерпретации политического процесса // Категории политической науки. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – С. 321-331.
2. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем.; Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайдено. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Potter A.: Organised Groups in British National Politics. – Westport (Conn.), 1961. – 395 p.
4. Даль Р. Предпосылки возникновения полиархий / Р. Даль // Полис. – 2002. - № 6. – С. 34-57.
5. Парадокс Олсона // Д. Кола. Политическая социология / Пер. с фр.; Предисл. А.Б. Гофмана. – М.: ИНФРА М, Изд-во «Весь мир», 2001. - С. 133-136.
6. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. – М.: Академический Проект, 2002. - 832 с.
7. Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А.С. Богдановского; Под ред. О.А. Алякринского. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 208 с.
8. Дюверже М. Политические партии / Пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2002. – 560 с.
9. Негосударственные институты в политической системе // Категории политической науки. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. - С. 294-320.
10. Blondel J. Comparing Political Systems. - London: Weidenfeld and Nicolson, 1973. – 746 p.
11. Биковець В.І. Представництво групових інтересів у політиці сучасної України / В.І. Биковець // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К. Знання України, 2006. – Вип.. 22. – С.191-202.
12. Рейтерович І. В. Політичний вимір діяльності ФПГ у державах перехідного типу / І.В. Рейтерович // Політичний менеджмент. - № 1. – 2005. – С. 70-77.
13. Шангіна Л. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова Профспілки України: давайте, дружити, але не чіпайте нас за майно // [Режим доступу: <http://www.ucseps.org/ua/show/147/>].

Рецензенти:

доктор політичних наук, доцент кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка – О.В. Батрименко

доктор політичних наук, професор, проректор Університету «Україна» – В.М.Бєбик

Стаття рекомендована до друку редколегією збірника наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Політологічний вісник». Протокол № 2 від 26 березня 2013 р.